

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2006 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2006
2

VILNIUS 2007

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2006
2

VILNIUS 2007

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2007

© Straipsnių autoriai, 2007

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte, begründet von Wolfgang Stammler, Adalbert Erler und Ekkehard Kaufmann, 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage, herausgegeben von Albrecht Cordes, Heiner Lück und Dieter Werkmüller unter philologischer Mitarbeit von Ruth Schmidt-Wiegand, 1. Lieferung (Aachen–Anarchismus). Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2004; 2. Lieferung (Aachen–Bayerische Kodifikationen des Naturrechtszeitalters). Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2005; 3. Lieferung (Bayern–Burchard von Worms). Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2005, 736 Sp.

Vokietijoje XVIII a. į atskirą akademinę bei studijų discipliną išsikristalizavusi, todėl ilgametės tradicijas turinti teisės istorija ne tik užima nekvestionuojamą vietą teisės mokslų sistemoje¹, bet ir įkūnija glaudų ryšį su gretimomis mokslo šakomis (istorija, kultūros istorija, sociologija, politologija, kalbos istorija, antropologija, etnologija) bei pagalbinėmis disciplinomis (teisės archeologija, istorine teisės ikonografija, teisine etnologija ir kt.)². Teisės istorijos tarpdalykinį pobūdį atspindi ir enciklopedinis leidinys „Vokiečių teisės istorijos parankinis žodynas“ (toliau – VTIPŽ), kurio pasirodymą dar XX a. septintajame dešimtmetyje inicijavo žymus filologas, germanistas Wolfgangas Stammleris, o atsakingais redaktorais tapo teisės istorikai Adalbertas Erleris bei Ekkehardas Kaufmannas. Jie subūrė įvairių socialinių bei humanitarinių mokslo šakų specialistus, kurių ilgametis triūsas vainikuotas solidžiu rezultatu: per daugiau kaip tris dešimtmečius (1964–1997) buvo išleista 40 sąsiuvi-

¹ G. K ö b l e r, *Deutsche Rechtsgeschichte. Ein systematischer Grundriß der geschichtlichen Grundlagen des deutschen Rechts von den Indogermanen bis zur Gegenwart*, München, 5, durchges. Aufl., 1996, S. V.

² W. M a i s e l, *Rechtsarchäologie Europas*, Wien-Köln-Weimar, 1992; G. K o c h e r, *Zeichen und Symbole des Rechts: eine historische Ikonographie*, München, 1992; G. K o c h e r, *Die Rechtsikonographie, Die Wolfenbütteler Bilderhandschrift des Sachsenspiegels. Aufsätze und Untersuchungen. Kommentarband zur Faksimilie-Ausgabe*, hrsg. von R. Schmidt-Wiegand, Berlin, 1993, S. 107–117; *Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde*, hrsg. von L. Carlen, Bd. 1–23, Zürich u.a., 1978–2006.

nių, sudarančių 5 šio žodyno tomus³. Leidinio koncepcija ir apimtis peržengia tradicinę žodyno sampratą. Palankiai įvertintas profesionalių kritikų VTIPŽ laikomas vertingu enciklopediniu žinynu, kvalifikuota įvairialypių „žinių apie vokiečių teisės istoriją suma“, kurią galima surasti „beveik visų istorinės pakraipos institutų, archyvų, taip pat bibliotekų lentynose“⁴. Charakteringu tapo ir leidinio pavadinimas: itin plati teminė įvairovė, tarpdalykinis pobūdis, profesionalių autorių straipsnių kokybė sąlygojo „Parankinio žodyno“ vartojimo arealą bei apimtį. Šis leidinys plačiai funkcionuoja akademinėje terpėje ne tik Vokietijoje, bet ir vokiškai kalbančiose šalyse bei kitose Europos valstybėse, yra cituojamas mokslo periodikoje, taikomas studijų procese. Pradedant kvalifikuotos informacijos paiešką įvairiais Europos teisės istorijos klausimais, VTIPŽ nekvestionuojant teikiamas prioritetas. Trumpinys HRG (tokia santrumpa aptariamas leidinys žymimas mokslo literatūroje) yra suprantamas ne tik teisės istorijos specialistams, bet ir teisininkams, istorikams, politologams, kultūros antropologams, etnologams, kalbininkams, platesnei visuomenei, besidominčiai Europos teisinės kultūros istorija bei nūdienu.

Teisės istorijos tarpdalykinių tyrimų Vokietijoje ir kitose valstybėse gausėjimas bei šių tyrimų prioritetų dinamika, modernios informacinės aplinkos plėtotė ir komunikacijos galimybės didina enciklopedinės literatūros poreikį ir kelia naujus reikalavimus jos kokybei bei reprezentatyvumui. Todėl suprantama, kad užbaigus pirmąjį VTIPŽ leidimą, iš karto buvo pradėta rengti nauja, iš esmės pataisyta ir papildyta jo redakcija. Po šešerių metų intensyvaus parengiamojo darbo 2004 m. pasirodė pirmasis naujojo leidinio sąsiuvinis, 2005 m. dienos šviesą išvydo dar du čia pristatomi numeriai. Tai rodo naujosios publikacijos ritmiką: kasmet planuojama paskelbti po 1–2 jos sąsiuvinius, kurie iki 2008 m. sudarys pirmąjį VTIPŽ tomą. Naujasis leidinys bus didesnės apimties už savo pirmtaką: iš viso planuojama išleisti šešis tomus. VTIPŽ atnaujintą redakciją koncipavo žymi filologė, istorinės juridinės terminijos tyrėja Ruth Schmidt-Wiegand⁵ – ji buvo ir aktyvi pirmojo leidimo bendraautorė. Taip pat jau naujajai teisės istorikų kartai atstovaujantys mokslininkai, pripažinti šios

³ *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, Hg. A. Erlner u. E. Kaufmann unter philologischer Mitarbeit von R. Schmidt-Wiegand, Bd. I–V, Berlin u.a., 1971–1998.

⁴ Vorwort zur 2. Auflage, *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 2., völlig überarbeitete und erweiterte Auflage, hrsg. von A. Cordes, H. Lück u. D. Werkmüller unter philologischer Mitarbeit von R. Schmidt-Wiegand, Berlin, 1. Lieferung (Aachen–Anarchismus), 2004, S. I.

⁵ Ši mokslininkė yra autoritetinga Saksų veidrodžio ir kitų viduramžių teisynų leksikos bei juridinės semantikos žinovė, kultūros kalbotyros ir teisės etnologijos specialistė – *Germanistische Arbeiten zu Sprache und Kulturgeschichte*, hg. R. Schmidt-Wiegand, (serija leidžiama nuo 1983 m.); *Der Sachsenspiegel als Buch*, hrsg. R. Schmidt-Wiegand, Frankfurt/Main, 1991; *Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für R. Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag*, hrsg. von K. Hauck u. a., Berlin–New York, 1986; *Alles was Recht war: Rechtsliteratur und literarisches Recht. Festschrift für R. Schmidt-Wiegand zum 70. Geburtstag*, hrsg. H. Höfinghof u. a., Essen, 1996.

disciplinos autoritetai Albrechtas Cordes (Frankfurto prie Maino J. W. Goethės universitetas), Heineris Lückas (Halės-Vitenbergo M. Lutherio universitetas) ir Dieteris Werkmülleris (Marburgo Filipso universitetas). Tokia redkolegijos sudėtis iš dalies atspindi ir naujosios laidos koncepciją: teisės istorijos tradicijų perimamumas, multiperspektyvumas, tyrimų naujovių refleksija bei gairių tolesnei esamo įdirbio plėtočiai nubrėžimas. Šį momentą „Pratarmėje“ akcentuoja atsakingieji redaktoriai, nurodymai, kad naujojo leidinio autoriai bus tiek ankstesnės, tiek ir naujosios generacijos teisės istorikai, taip pat ir kitų mokslo šakų atstovai.

Perimamumas būdingas ir dalykiniam turiniui bei – atitinkamai – raktažodžių ir juos išskleidžiančių straipsnių atrankos principui. Kaip ir pirmajame VTIPŽ naujojoje jo redakcijoje pristatoma įvairiasluoksni teisės istorijos samprata. Visų pirma reprezentuojamas stiprus jos teorinis lygmuo, sąsajos su teisės teorija ir teisės filosofija. Taip pat atskleidžiamas glaudus vidinis sąryšis su vadinamąja „sąrangos istorija“ (*Verfassungsgeschichte*)⁶, integraliai aprėpiančia įvairius istorinio proceso lygmenis. Todėl VTIPŽ aptariami ne tik konkretūs teisės institutai, jų ištakos, istorinė raida bei sąsajos su moderniąja teise (pvz., „Apeliacija“ – J. Weitzel, *Appellation*, I, 2, Sp. 268–271⁷; J. Weitzel, *Berufung*, I, 3, Sp. 542–543; „Arestas“ – A. Amend, *Arrest, Arrestverfahren*, I, 1, Sp. 302–309; „Įvaikinimas“ – E. Koch, *Adoption*, I, 1, Sp. 78–81; „Valdymas“ – T. Olechowski, *Besitz*, I, 3, Sp. 547–551). Šiame enciklopediniame žinyne išsamiai pristatomos ir sociopolitinės bei socialinės struktūros („Diduomenė“ – J. Eckert, *Adel*, I, 1, Sp. 69–76; „Agnatai ir kognatai“ – G. Lingelbach, *Agnaten und Kognaten*, I, 1, Sp. 83–85; „Valstiečiai“ – B. Schildt, *Bauer*, I, 2,

⁶ Valstybės ir teisės istorija, Vokietijoje XIX a. išplėta kaip akademinė disciplina teisės mokslų sistemoje, XX a. transformavosi į glaudžiau su socialine istorija koreliuojančia *Verfassungsgeschichte*, kuri šios šalies mokslo literatūroje apibrėžiama kaip „socialinį bendrabūvį ir politinę santvarką formuojančių bei įkūnijančių teisinių struktūrų ir normų istorija“ – D. W i l l o w e i t, *Deutsche Verfassungsgeschichte. Vom Frankreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*, 4., durchgesehene u. ergänzte Auflage, München, 2001, S. VII, taip pat p. 1–24. Analogišką evoliuciją valstybės ir teisės istorija patyrė ir Lenkijoje – J. B a r d a c h, B. L e ś n o d o r s k i, M. P i e t r z a k, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa, 1998 (wydanie czwarte), s. 5–14. Mūsųose net ir teisės istorijos tyrinėtojų darbuose nevienodai traktuojamas šios tarpdalykinės disciplinos turinys bei jos vieta teisės bei istorijos mokslų subordinacijoje, todėl iškyla ir ją apibrėžiančio termino vertimo į lietuvių kalbą problema – plg.: M. M a k s i m a i t i s, S. V a n s e v i č i u s, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*, Vilnius, 1997, p. 10–14; V. A n d r i u l i s, M. M i n d a u g a s, V. P a k a l n i š k i s, J. S. P e č k a i t i s, A. Š e n a v i č i u s, *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius, 2002, p. 15–16. Lietuvos istorikų darbuose vartojami įvairūs *Verfassungsgeschichte* ar *Historia ustroju* pagrindinio dėmens vertiniai: „struktūrų“, „santvarkos“, „socialinės-ekonominės sanklodos“, „formacijų“ istorija ir pan. Čia pasirinkto neutraliesnio ir turinio prasme talpesnio termino „sąranga“ vartoseną taip pat yra diskutinė.

⁷ Čia ir toliau romėnišku skaitmeniu žymimas leidinio tomas, arabišku – sąsiuvinio (*Lieferung*) numeris, pateikiama konkrečių skilčių, kurias apima minimas straipsnis, numeracija.

Sp. 455–461), valstybinės santvarkos formos („Absolutizmas“ – U. Seif, *Absolutismus*, I, 1, Sp. 30–38), ekonominių-socialinių santykių konstruktai („Almenda“ – B. Schildt, *Allmende*, I, 1, Sp. 169–180; „Alodas, alodifikacija“ – O. Auge, *Allod, Allodifikation*, I, 1, Sp. 180–182; „Agrarinė sąranga“ – W. Rösener, *Agrarverfassung*, I, 1, Sp. 85–105). Tęsiant pirmojo leidimo kryptį taip pat aprėpiama Romėnų teisės recepcijos problematika, todėl integruotai reprezentuojama ir bažnytinė (kanonų) teisė bei Bažnyčios istorija. Aptariamos teisės istorijos požiūriu iškilnesnių popiežių biogramos ir veikla (A. Thier, *Alexander III.*, I, 1, Sp. 141–143); pristatomi vienuolių istorinės raidos bruožai („Augustinai“ – M. Heim, *Augustiner*, I, 2, Sp. 362–363; „Benediktinai“ – S. Haering, *Benediktiner*, I, 3, Sp. 522–524); nagrinėjamos Bažnyčios teritorinės bei administracinės institucijos („Abatas, abatija“ – F. Theisen, *Abt, Abtei*, I, 1, Sp. 43–47; „Vyskupas“ – J. Müller, *Bischof*, I, 3, Sp. 600–607; „Vyskupija“ – J. Müller, *Bistum*, I, 3, Sp. 613–614); įtraukiami kiti plačiai suvokiamos Bažnyčios istorijos dėmenys („Altorius“ – G. Kocher, *Altar*, I, 1, Sp. 187–188; „Augsburgo religinė taika“ – K.-H. Kästner, *Augsburger Religionsfriede*, I, 2, Sp. 360–362; „Apostazė“ – J. Müller, *Apostasie*, I, 2, Sp. 266–267; „Biblija“ – G. Lingelbach, *Bibel*, I, 3, Sp. 568–574).

Vokietijoje itin išplėtotas teisės istorijos filologinis klodas VTIPŽ išryškėja keletu apimčių. Viena vertus, ji reprezentuoja konkretūs straipsniai, kuriuose aptariami juridinės prigimties priežodžiai bei patarlės, laikomi turtingu aruodu praeities teisiniams santykiams pažinti (T. Olechowski, *Ärgere Hand*, I, 2, Sp. 293–294; C. Schott, *Augen auf, Kauf ist Kauf*, I, 2, Sp. 356–357)⁸. Kita vertus, įkūnijama Vokietijos teisės mokslų sitemoje gilų įdirbį turinti teisės egzegezė, todėl daugelyje VTIPŽ tekstų integruotai pristatomi įvairūs teisės etimologijos bei juridinės semantikos aspektai (A. Wacke, *Audiatur et altera pars*, I, 2, Sp. 327–331). „Teisės kalba yra seniausia dalykinė vokiečių kalba. Tačiau ji neapsiriboja tik modernia juridine terminija, o visa apimtimi aprėpia kasdienę žmonių teisinę leksiką. Pastaroji gali būti unikaliu praeities papročiu, elgsenos, vertybinės orientacijos atspindžiu“, leidžiančiu apčiuopti ir modernaus juridinio mąstymo formavimosi šaltinius⁹. Todėl ir VTIPŽ, aptariant konkrečius teisės institutus ar teisės istorijai aktualius sociokultūrinius reiškinius, nagrinėjama bei originaliais pavyzdžiais pagrindžiama šaltinių terminija, išgryninamas jos juridinis substratas, analizuojama pastarojo istorinė kaita, išgliaudomos sąsajos su modernia teisine leksika ir mokslo kalba. Rimtas akademinis požiūris

⁸ XIX a. Vokietijoje pradėti teisinio pobūdžio folkloro tyrimai išsirutuliojo į teisės etnologijos discipliną, glaudžiai persipinančią ir persidengiančią su kalbos istorija bei istorine teisės ikonografija – J. G r i m m, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 4. Aufl., Darmstadt, 1899 (perspausdinys 1992); *Deutsche Rechtsregeln und Rechtssprichwörter. Ein Lexikon*, hrsg. von R. Schmidt-Wiegand unter Mitarbeit von U. Schowe, München, 2002.

⁹ Cituota pgl.: <www.deutsches-rechtswoerterbuch.de> [žiūrėta 2006 11 20].

į nejuridinės kilmės istorinius tekstus kaip svarbų teisės istorijos pažinimo šaltinį¹⁰ paaiškina ir VTIPŽ sudarytojų dėmesį archyvotyros, diplomatikos bei šaltiniotyros temoms („Archyvai“ – H.-J. Hecker, *Archive*, I, 2, Sp. 285–293; „Iliustruoti rankraščiai“ – R. Schmidt-Wiegand, *Bildhandschriften*, I, 3, Sp. 580–582; *Arenga* → *Diplomatik*, I, 2, Sp. 293).

Teisės istorijos teminių apymojų išplečia pristatomi Europos politinės ir filosofinės minties paminklai, viduramžių teisynai ir vėlesnių laikų įstatymų kodeksai, turėję poveikį moderniajai teisėkūrai ar tapę šios tiesioginiais šaltiniais („Visuotinis civilinis kodeksas“ – W. Brauneder, *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, I, 1, Sp. 146–155; F. Ebel, *Blume des Sachsenspiegels*, I, 3, Sp. 618–619). Į VTIPŽ įtrauktos ir sąlyčio taškų su teisės istorija turinčios antropologijos bei etnologijos temos („Papročiai ir teisė“ – T. Bühler, *Brauchtum und Recht*, I, 3, Sp. 665–671; „Piktas kėslas“ – G. Jerouschek, *Absicht, böse*, I, 1, Sp. 28–30; „Abortas“ – G. Jerouschek, *Abtreibung*, I, 1, Sp. 47–52; „Pavainikis“ – T. Olechowski, *Bankert*, I, 2, Sp. 427–428; „Laidojimas“ – A. Wacke, *Begräbnis*, I, 3, Sp. 498–500; „Bitės“ – A. Erler, R. Schmidt-Wiegand, *Bienen*, I, 3, Sp. 574–576; „Bigamija“ – R. Lieberwirth, *Bigamie*, I, 3, Sp. 577–579; „Kraujas“ – W. Schild, *Blut*, I, 3, Sp. 621–623). Istoriniu požiūriu aktualūs juridiniai aspektai išvelgiami sociokultūrinuose reiškiniuose („Akademine jurisdikcija“ – B. Bubach, *Akademische Gerichtsbarkeit*, I, 1, Sp. 107–111; „Akademiniai laipsniai“ – L. Boehm, *Akademische Grade*, I, 1, Sp. 111–126), teisės ikonografijos dalykuose („Įstatymo akis“ – M. Stolleis, *Auge des Gesetz*, I, 2, Sp. 355–356), mentalikos apraiškose („Prietarai ir teisė“ – W. Schild, *Aberglaube und Recht*, I, 1, Sp. 8–19), net materialinės kultūros objektuose („Pirtis“ – A. Wacke, *Bader, Badstube*, I, 2, Sp. 402–404; „Kirvis“ – A. Deutsch, *Beil*, I, 3, Sp. 509–510). Be VTIPŽ sudarytojų atidos nelieka ir konkrečios istorinės asmenybės (A. Thier, *Bismarck, Otto Fürst von (1815–1898)*, I, 3, Sp. 610–613).

Didelė VTIPŽ teminė aprėptis sąlygoja plačius chronologinius rėmus. Dažno teisės istorijos objekto aptarimas pradedamas nuo jo sklaidos ankstyvaisiais ir brandžiaisiais viduramžiais („Skundas“ – A. Roth, *Anklage*, I, 2, Sp. 243–245; „Advokatas“ – G. Buchda, A. Corde, *Anwalt*, I, 2, Sp. 255–263). Tačiau konkrečiais atvejais pristatomų reiškinių ištakų ieškoma ankstyvosiose kultūrose („Įžeidimas“ – R. Lieberwirth, *Beleidigung*, I, 3, Sp. 514–516) ar Antikoje („Amnestija“ – U. Ebert, *Amnestie*, I, 1, Sp. 202–204; „Tarėjas“ – A. Baumann, *Beisitzer*, I, 3, Sp. 512–514; „Įrodymas“ – A. Deutsch, *Beweis*, I, 3, Sp. 559–566). Atnaujinto VTIPŽ „Pratarmėje“ redaktoriai pažymi, kad pirmajame jo leidime, ypač struktūruojant tris pirmuosius tomus, prioritetas teiktas viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų teisės istorijai. Naujojoje redakcijoje neatsisakoma šios tradicinės dominantės, tačiau žadama adek-

¹⁰ G. K ö b l e r, *Deutsche Rechtsgeschichte*, S. 5.

vatų dėmesį skirti taip pat ir XIX–XX a. problematikai. Todėl atitinkamai plačiau tematizuojama moderni teisės diferenciacija į konkrečias teisės šakas („Darbo teisė“ – G. Neusser, *Arbeitsrecht*, I, 2, Sp. 279–285).

Akivaizdi ir dar viena teigiama pristatomo žinyno savybė. Tai didelė geografinių ribų apimtis, įkūnijanti bendraeuropinį šio leidinio pobūdį. Pristatant konkrečias vietas ar istorinius regionus, neapsiribojama dabartinėmis Vokietijos sienomis (L. Falckenstein, *Aachen*, I, 1, Sp. 1–6; R. Heydenreuter, *Augsburg*, I, 2, Sp. 358–360; M. Schmoekkel, *Bonn*, I, 3, Sp. 647–648), o aprėpiama kur kas platesnė Europos istorinė erdvė, tiesiogiai ar iš dalies, didesne ar mažesne apimtimi susijusi su Vokietijos ir vokiečių istorija nuo seniausių laikų iki šių dienų (H.-R. Hagemann, *Basel*, I, 2, Sp. 453–455; H. Lück, *Böhmen*, I, 3, Sp. 632–638; A. Wiffels, *Brabant*, I, 3, Sp. 653–655). Pastarąją, tradicinę istorinio geografinio arealo sampratą, kurią atspindėjo ir pirmasis VTIPŽ leidimas, pakoregavo Europos nūdienės raidos tendencijos. Europos Sąjungos plėtra suaktualino Europos istorinių ištakų paiešką, bendraeuropinių teisės kultūros reiškinių tyrimus, jų savitumo išryškinimą. Todėl ir į Vokietijos teisės istorijos akademinį sluoksnį akiratį pateko iki tol atskiro dėmesio nesulaukusios šalys (H. Lück, *Albanien*, I, 1, Sp. 137–138; H. Lück, *Bosnien-Herzegowina*, I, 3, Sp. 650–652), suintensyvėjo paralelių tarp Vakarų teisinių sistemų ir teisės tradicijų paieškos, išsismelkė regioninės tipologijos štrichai (D. Fruscione, *Angelsächsisches Recht*, I, 2, Sp. 238–241).

Minėtinas dar vienas aspektas, sąlygojęs VTIPŽ apimties išplėtimą ir suteikęs šiam enciklopediniam žinynei solidesnį dalykinį svorį. Naujojoje VTIPŽ redakcijoje plačiau pristatoma teisės istorijos kaip mokslo disciplinos raida. Todėl pateikiamos ne tik žinomų praeities juristų ir valstybės bei visuomenės veikėjų biogramos (D. Wyduckel, *Althusius, Johannes (1563–1638)*, I, 1, Sp. 196–199)¹¹ – ši linija buvo akivaizdi ir pirmajame leidime, – tačiau dėmesys skiriamas ir iškilėsių teisės teoretikų bei istorikų pristatymui, jų mokslinės veiklos vertinimui (M. Schmoekkel, *Amira, Karl von (1848–1930)*, I, 1, Sp. 200–202; A. Koch, *Binding, Karl (1841–1920)*, I, 3, Sp. 594).

Suprantama, kad daugelio bendra autorių tekstai net ir enciklopedinio pobūdžio leidinyje nėra tolydūs. Tačiau šio žinyno tekstus vienija bendras bruožas, laikytinas aptariamo leidinio kokybiniu kriterijumi. Nepriklausomai nuo straipsnių apimties – kai kurie sudaro net keliolika skilčių ir užima keletą kondensuoto teksto puslapių, – juose dominuoja probleminis dėstymas: nepretenduojama į aptariamo reiškinių ištakų, istorinės kaitos bei turinio užbaigtą naratyvą, o išryškinama konkrečios temos

¹¹ Ši teisės istorijos sfera, peržengianti Vokietijos ribas ir pretenduojanti į universalesnį pobūdį, išsamiau konkretizuojama specialiaame leidinyje – *Juristen. Ein biographisches Lexicon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. von M. Stolleis, München, 1995.

akademinių tyrimų evoliucija, pristatomas esamas įdirbis bei problematikos reljefas, sudedami prasminiai tarpdalykiniai akcentai, brėžiamos tolesnės analizės perspektyvos. Po kiekvieno straipsnio pateikiamas reprezentatyviausių studijų atitinkama tema sąrašas – kartais šis savo apymu nenusileidžia straipsnio dydžiui, – į kurių nuoseklia chronologine seka įtraukiamos tyrimų lūžinius etapus apibendrinančios istoriografijos pozicijos, taip pat naujaisi Vokietijos bei kitų šalių mokslininkų darbai. Jei pastarųjų nesuskubta išversti į vokiečių kalbą, nurodoma atitinkama mokslo literatūra anglų, prancūzų ir kitomis kalbomis. Taip pat gausiai remiamasi kitais enciklopediniais istorinės pakraipos leidiniais bei žinytais, pateikiamos nuorodos į reikšmingesnius publikuotų istorinių šaltinių masyvus (*Archiv für Diplomatiek, Monumenta Germaniae Historica* ir kt.) bei internetines prieigas. Daugelio raktažodžių literatūros sąrašuose surasime nuorodas ir į pirmąjį VTIPŽ leidimą. Tačiau visi naujojoje VTIPŽ redakcijoje publikuojami tekstai yra iš esmės pataisyti bei papildyti arba naujai perrašyti, net ir tada, kai straipsnių autorystė nekinta.

VTIPŽ daugiaaspektiškumas savo ruožtu vis dėlto kelia ir tam tikrų abejonių dėl kai kurių teminių sluoksnių reprezentatyvumo bei raktažodžių atrankos pobūdžio. Antai „Apšvieta“ (T. Simon, *Aufklärung*, I, 2, Sp. 332–339) pristatoma visų pirma kaip „apibūdinimas racionalios pasaulėžiūros“, kaip „visuma pažiūrų ir idėjų, kurios XVIII a. darė poveikį beveik visoms viešosios erdvės diskurso sritims, tačiau ypatingą poreiškį įgijo teisės ir politikos sferose“. Pastarųjų temų analizei ir skiriamas atitinkamai struktūruojamas pagrindinis straipsnio tekstas, tačiau vis dėlto nekvestionuojama ir termino „Apšvieta“ instrumentinė funkcija, šiuo žodžiu apibrėžiant vieną iš istorinių epochų. Tokiame kontekste natūraliai kyla klausimas, kodėl į VTIPŽ apskritai nėra įtraukta Baroko tema. Šią civilizacinės epochos apibrėžtį mūsųose taip pat bandoma taikyti kaip istorijos periodizacijos įrankį¹².

Pirmuosiuose sąsiuvinuose nedaug ir tiesiogiai su Lietuva susijusios medžiagos. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad išimtis galėjo būti straipsnis „Baltijos šalys“ (H. Blaise, D. Willoweit, *Baltische Länder*, I, 2, Sp. 414–419). Tačiau šiame tekste dominuoja vokiečių istoriografijoje įprasta Rytų Pabaltijo regiono samprata, visų pirma aprėpianti istorinę Livonijos erdvę, todėl prioritetą teikianti Latvijos bei Estijos istorinės raidos bruožams ir tiesioginėms sąsajoms su vokiečių istorija. Tradicinę traktuotę liudija ir teiginys, esą modernioje vartosenoje sąvokos *Baltikum* dėmeniu Lietuva tapo tik nuo Pirmojo pasaulinio karo. Toks požiūris iš dalies ignoruoja Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip politinio subjekto statusą, todėl sąlygoja ir inertišką tam tikrą Lietuvos istoriją iškreipiančių ankstesnės istoriografijos vertinimų kartojimą. Antai, aptariant šio regiono dalių politinės bei teritorinės priklausomybės kaitą

¹² A. B u m b l a u s k a s, Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 17, 2006, p. 9–26.

ir brėžiant periodizacijos ribas Rytų Pabaltijo istorinėje raidoje, viena iš lūžinių datų pagrįstai laikomi 1561 m. Tačiau netiksliai interpretuojama tais metais lapkričio 28 d. tarp Livonijos atstovų ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudaryta Vilniaus sutartis, jos teisinės, politinės bei teritorinės pasekmės apibrėžiant kaip „Lenkijos viršenybės Livonijos atžvilgiu pripažinimą“ bei „Lenkijos provincijos statuso Livonijai suteikimą“, taip pat „su Lenkija leniniu ryšiu saistomos Kuršo hercogijos sudarymą“. Toks vertinimas konstruojamas iš poliublijinės perspektyvos, o pastarojoje ne tik neišryškinamas federacinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės dualistinis pobūdis¹³, bet ir apskritai eliminuojamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumo faktas. Todėl Abiejų Tautų Respublika be išlygų tapatinama su Lenkija¹⁴. Tokį požiūrį galima paaiškinti ligšioline glaudesnių dalykinių ryšių su Vokietijos akademine terpe stoka, vis dar nepakankamu Lietuvos tyrimų pristatymu užsienyje. Tačiau ir šioje plotmėje ryškėja pokyčiai. Vis gausesnio derliaus sulaukiama iš Vokietijoje veikiančių mokslo institucijų, orientuotų ne tiek į „ilgaamžės vokiečių istorijos Europos Rytuose“ tyrimus, kiek į gilesnį Vidurio Rytų Europos, kaip istorinės erdvės, kurioje sugyveno ir abipusiai sąveikavo įvairios kaimyninės tautos bei valstybės, pažinimą¹⁵. Džiugu, kad šiame kontekste jau pasirodė ir specialiai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei skirta monografija¹⁶, į Vidurio Rytų Europos istorinio regiono kultūrinio bendrumo paiešką įtraukiama taip pat ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės istorijos medžiaga¹⁷.

Straipsnio „Baltijos šalys“ autoriams nepavyko nuosekliai išlaikyti VTIPŽ sudarytojų deklaruotos linijos plačiau pristatyti taip pat ir XX a. istoriją. Tiesa, šioje plotmėje akivaizdžios teigiamos slinktytys. 1940 m. laikomi pradžia okupacijos, kurią Sovietų Sąjunga vykdė nuo 1918 m. nepriklausomų Pabaltijo valstybių atžvilgiu. Neišvengus dalykinio netikslumo – retušuojamas 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktas, – konstatuojama, kad „trims Baltijos respublikoms po 1991 m. pavyko atkurti valstybinę nepriklausomybę“. Vis dėlto krenta į akis tam

¹³ Mokslo literatūroje Abiejų Tautų Respublika apibūdinama taip pat ir kaip konfederacinė valstybė – E. G u d a v i č i u s, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 645; A. B u m b l a u s k a s, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius, 2005, p. 256.

¹⁴ Apie šią istoriografijos tradiciją išsamiau – Z. K i a u p a, Dėl jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės vardo, *Lietuvos istorijos metraštis, 2005. I*, Vilnius, 2006, p. 145–150.

¹⁵ D. W i l l o w e i t, Zum Geleit, *Wanderungen und Kulturaustausch im östlichen Mitteleuropa. Forschungen zum ausgehenden Mittelalter und zur jüngeren Neuzeit*, hrsg. von H-W. Rautenberg [*Völker, Staaten und Kulturen in Ostmitteleuropa*]. Im Auftrag des Johann-Gottfried-Herder Forschungsrats hrsg. von D. Willoweit und K. Roth, Bd. 1], München, 2006, S. 9–10.

¹⁶ M. N i e n d o r f, *Das Großfürstentum Litauen. Studien zur Nationsbildung in der Frühen Neuzeit (1569–1795)*, Wiesbaden, 2006.

¹⁷ D. W i l l o w e i t, Die europäische ius commune als Element kultureller Einheit in Ostmitteleuropa, *Wanderungen und Kulturaustausch im östlichen Mitteleuropa*, S. 259–271.

tikras teminis netolydumas. Tik lakoniškai ir abstrakčiai paminimas „nuo 1919 m. mažumų teisės reglamentuotas vokiečių statusas“ šiame regione, jų materialinės padėties apribojimas bei 1939 m. Hitlerio-Stalino paktas, sąlygoję masinę Pabaltijo vokiečių emigraciją. Apskritai apeinama Klaipėdos krašto tema, XX a. trečią–ketvirtą dešimtmetį tiesiogiai sumezgusi Vokietijos ir Lietuvos istorijos gijas. Numanu, kad šį dalykinį vakuumą sąlygojo ribota straipsnio apimtis. Todėl jame autoriai pagrindinį dėmesį visų pirma sutelkė ties ikimoderniosiomis teisinėmis struktūromis, kurių klostymąsi ir segmentuotą pobūdį Livonijoje nuo XIII a. lėmė vokiečių ir danų ekspansija bei kultūrinė įtaka, o poveikį vėlesnėms modifikacijoms turėjo Latvijos ir Estijos istorinių sričių priklausymas Švedijai, Abiejų Tautų Respublikai ir Rusijai. Reikia tikėtis, kad kituose VTIPŽ sąsiuvinuose Lietuva bus pristatoma adekvačiau – jai ketinama skirti atskirą straipsnį, – juolab, kad VTIPŽ rengėjai kviečia papildyti ir koreguoti planuojamą leidinio turinį, yra pasirengę atviram dialogui.

Tenka apgailestauti dėl to, kad kol kas nėra skaitmeninės šio žodyno versijos ir jo tekstai dar nėra prieinami internete. Tačiau išsamią informaciją apie jau pasirodžiusius sąsiuvinus, straipsnių autorius, VTIPŽ antrojo, pataisyto ir papildyto leidimo planuojamą turinį galima rasti specialiame leidyklos „Erich Schmidt Verlag“ administruojamame tinklalapyje <www.HRGdigital.info>. Jame pateikiama abėcėlinė jau išspausdintų ir numatomų publikuoti raktažodžių vienetų rodyklė. Leidėjai informuoja, kad ateityje, pasirodžius didesniai sąsiuvinų kiekiui, bus parengta atitinkama daugiafunkcinė teminė paieškos sistema bei skelbiami straipsnių tekstai. Neabejotina, kad platus šio leidinio braižas sudomins Lietuvos akademinę bendruomenę. Neturėtų klaidinti leidinio pavadinimas: juo tik siekiama atiduoti duoklę enciklopedinės literatūros tradicijai. Faktiškai visi VTIPŽ apibrėžties dėmenys aprėpia kur kas platesnį turinį. VTIPŽ laikytinas išsamiu aukštos mokslinės prabos enciklopediniu žinyne, kuris išskleidžia Vokietijos teisės istoriją kaip neatsiejamą Europos istorijos dalį ir atveria platesnius jos kultūros horizontus. Siekdami apčiuopti regionines ir tipologines Lietuvos sąsajas su Europa, pažinti pastarosios sociokultūrinės ištakas ir nūdienos procesus, šiame dinamiškame leidinyje naudingos informacijos bei peno apmąstymams ras ne tik teisės istorikai, bet ir socialinės bei kultūros istorijos tyrėjai, istorijos teoretikai, antropologai, etnologai, Bažnyčios istorijos specialistai, apskritai platesnė istorine kultūra besidominti visuomenė.

Jolanta K a r p a v i č i e n ė

Zenon P i e c h. **Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów.** Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2003, 366 s.

Istorijos tyrinėtojus valdovų insignijos ir ceremonialas domino nuo seno. Tačiau bene didžiausią įtaką šios istorijos mokslo šakos suvešėjimui turėjo vokiečių istorikas Percy Ernst Schrammas, pirmuosius darbus paskelbęs dar prieš Antrąjį pasaulinį karą. Vėliau valdžios ženklų bei valstybės simbolių (*Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*) tyrimams jam pavyko sutelkti įvairių Europos kraštų ir sričių specialistus, kurių darbai ir suformuluota tyrimų programa daugeliui atvėrė naują istorinių tyrimų nišą¹. Tokiems priskirtume ir Zenoną Piechą, kurį šiandien galima vadinti vienu žymiausių Lenkijos vidurinėsios kartos pagalbinių istorijos mokslų, pirmiausia insigniologijos, tyrinėtojų. Jau 1993 m. Krokuvoje išleistoje studijoje „Piaštų antspaudų ikonografija“, aiškindamas antspaudų turinį, autorius daug vietos paskyrė valdovų aprangos, insignijų ir kitų valdžios atributų, herbų analizei, taip pat riterių kultūros bei religinių motyvų įtakos aptarimui. Apibendrinamas tyrimo rezultatus, jis pažymėjo, kad valdovų antspaudai ir jų ikonografija yra labai svarbus šaltinis praeities materialinei kultūrai bei vyravusiai ideologijai pažinti².

Recenzuojama knyga yra Zenono Piecho habilitacinis darbas, jame aptariama monetų, antspaudų, herbų ir monogramų vieta Jogailaičių valdžios simbolių sistemoje. Tai, pasak autoriaus, yra pirmojo tyrimų etapo rezultatas. Juos užbaigus žadama pateikti antrąją studiją apie valdovų portretų, jų aprangos, insignijų bei valdžios atributų, valstybės ir valdovų šventųjų globėjų bei Karalystės personifikacijų vietą Jogailaičių valstybinėje simbolikoje (p. 40).

Trumpai apie šio veikalo turinį. Knygą sudaro 5 skyriai, pabaiga (apibendrinimas) ir išsamus šaltinių bei literatūros sąrašas. Pirmajame skyriuje aptariami valdžios simboliai kaip istorijos tyrimų problema ir apžvelgiama šaltinių bazė: antspaudai, monetos, medaliai, herbai, karalių antkapiniai paminklai ir kapų koplyčios, rankraštinųjų knygų iliuminacijos ir spausdintųjų knygų grafika, herbynai, knygų įrišimai ir superekslibrisai, kilimai, neišslysta iš akiračio ir senosios patrankos bei kiti paminklai su valdžios ženklais. Skyriaus pabaigoje akcentuojamas tolesnių tyrimų būtinumas ir jo perspektyvos (p. 7–42). Antras skyrius skirtas valdovų antspaudų ikonografijai. Jame tiriami Lenkijos karalių antspaudai nuo Jogailos iki Onos Jogailaitės, po to – Lietuvos didžiųjų kunigaikščių antspaudai nuo Jogailos iki Žygimanto Augusto ir įvertinama jų vieta valdžios simbolių sistemoje (p. 43–111). Trečiajame skyriuje

¹ Svarbiausi P. E. Schrammo ir jo bendraminčių tyrimai paskelbti dviejuose kelių tomų leidiniuose: P. E. S c h r a m m, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*, Bd. 1–3, Stuttgart, 1954–1956; P. E. S c h r a m m, *Kaiser, Könige und Päpste*, Bd. 1–4, Stuttgart, 1968–1971.

² Z. P i e c h, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków, 1993, s. 153.

nagrinėjama monetų ikonografija. Jos aptariamos chronologiškai trijuose poskyriuose pagal monetų emisiją. Pirmajame, „Jogailaičių 1386–1511(1529) m. monetos“, analizuojama Lenkijos karalystėje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kaldintų monetų heraldika. Antrajame aptariama Žygimanto Senojo reformuota monetų simbolika Karalystėje, Karališkuosiuose Prūsiose, Gdanske ir Elbinge, Prūsijos kunigaikštystėje ir Lietuvoje. Trečias poskyris skirtas Žygimanto Augusto laikų Lietuvos, Gdansko ir Elbingo, taip pat Livonijos, Kuršo ir Žiemgalos monetoms. Skyriaus pabaigoje įvertinama Jogailaičių kaldintų monetų vieta valdžios simbolių sistemoje (p. 112–195). Ketvirtajame, didžiausiam skyriuje, nagrinėjama heraldika: Jogailaičių erelis, vytiš, dvigubas kryžius, stulpai, taip pat žemių, priklausiusių tiek Lenkijos karalystei, tiek Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei herbai (p. 196–314). Paskutiniame skyriuje, kaip valdžios simbolių sudėtinė dalis, aptariamos valdovų monogramos (p. 315–342).

Studija parašyta nepaprastai kruopščiai, argumentuotai, panaudojant gausius ir įvairiapusių šaltinius. Konkretūs probleminiai klausimai, nesant ar trūkstant šaltinių, aptariami platesniame Vidurio Europos, ypač Jogailaičių valdytų valstybių, heraldikos kontekste. Darbas išsiskiria ir tuo, kad jame – tai matyti iš perpasakoto turinio – ypač dažnai operuojama lietuviška medžiaga, neretai paimta iš naujausių mūsų istorikų ir menotyrininkų darbų. Pasak Z. Piecho, visada reikia turėti galvoje Jogailaičių monarchijos specifiką, nes ji buvo dualistinė valstybė, kurią sudarė Lenkijos karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Abi turėjo savus valstybinės veiklos reprezentavimo šaltinius. Vieni iš dalies priklausė kiekvienai valstybei atskirai, kiti buvo daugiau mažiau bendri (p. 11–12). Apskritai Z. Piecho studiją pavadintume novatoriška tiek dėl iškeltų klausimų sprendimo būdo, tiek dėl kai kurių istoriografijoje nusistovėjusių postulatų vertinimo. Suprantama, recenzijoje nėra reikalo išvardyti visus darbo privalumus ar trūkumus. Paminėsime tik keletą teiginių, kurie, kaip mums atrodo, verti didesnio dėmesio ar tolesnių diskusijų.

Kadaise P. E. Schrammas pasiūlė valdovų ir valstybės simbolius bei ceremonialą suklasifikuoti į kelias grupes. Į pirmąją grupę jis iškėlė gestus, pavyzdžiui, valdovo pasveikinimą, antrai grupei priskyrė daiktinius paminklus (vėliavas, monetas, antspaudus, herbus), net septintai – valdžios ženklus (karūnas, skeptrus, valdžios obuolius), pabaigoje nurodė karūnavimo ceremonialą. Tokia klasifikacija, kaip pastebėjo Z. Piechas, paini ir iš tikrųjų nepasako, kas valstybės simbolikoje (be ceremonialo) svarbiausia. Jis pasiūlė daug įtikinamesnį koncentrinį žiedų principą. Pagal jį valstybės simbolių sistemoje centrinę vietą turi užimti pats valdovas, toliau aplink jį esantys įvairūs atributai (kuo toliau nuo centro, tuo mažesnė vertė). Medžiaga tyrinėtojiui leido išskirti 6 valdovo ir valstybės simbolių grupes: 1 – valdovas, 2 – insignijos, atributai ir valdovo apranga, 3 – herbai, 4 – monogramos, 5 – valdovo ir valstybės globėjų atvaizdai, 6 – karalystės personifikacijos (p. 9–11). Nors ši kla-

sifikacija ateityje gali būti papildyta ar patikslinta (pavyzdžiui, į kurią grupę įrašyti valdovų ir valstybės vėliavas), jau dabar turime gana aiškiai nubrėžtus kelius tolesniems valstybės simbolikos tyrimams.

Kitas svarbus ir aiškiai tyrinėtojo įvardytas reiškinys, kad jau Jogailos laikais valdžios reprezentavimui per valstybės antspaudus buvo suformuluota triapakopė herbų sistema, kurioje svarbiausią vietą užėmė Lenkijos erelis ir Lietuvos raitelis (pagal lenkų tradiciją vadinamas *Pogonia*). Nors vėliau ši sistema buvo modifikuota ir papildyta naujais žemių, dinastijų herbais, ji išliko per visą Jogailaičių valdymo laikotarpį, iš antspaudų perėjo ir į kitus valstybės reprezentavimo šaltinius. Ją sudarė didysis, vidurinis ir mažasis herbų komplektai. Didžiajam komplektui iš pradžių priklausė 7 herbai (1506 m. Laskio statute jau 25), išdėlioti aplink valdovo atvaizdą majestotiniame antspaude. Tokia kompozicija ne tik rodė monarcho valdžios ribas, bet ir valstybės teritorinę sandarą. Vidurinį komplektą reprezentavo vidurinis antspaudas, kuriame centrinę vietą užėmė daugialaukis skydas su 4–5 herbais. Jis simbolizavo valstybę *pars pro toto* (dalis visumos) principu. Pagaliau mažajam herbų komplektui atstovavo mažasis antspaudas, turintis keturlaukį skydą tik su abiejų valstybių pakaitomis išdėliotais herbais. Heraldikoje tokia kompozicija reiškia abiejų subjektų lygiavertiškumą. Mažasis herbų komplektas, ypač nuo Aleksandro laikų, ėmė konkuruoti su viduriniu, dar vėliau, ieškant glaudesnių abiejų valstybių unijinių ryšių, tapo vienu iš svarbiausių ir dažniausiai Lenkijoje naudotų herbų valstybės simbolių sistemoje (p. 52–53).

Lietuvoje, pasak Z. Piecho, panašiai elgėsi Vytautas, turėjęs majestotinį, didįjį su 4 žemių herbais ir mažąjį antspaudą su raiteliu, tačiau, atsiradus majestotiniam, didžiojo antspaudo atsisakė ir liko prie dvipakopės sistemos. Kita vertus, Lietuvos valdovai iki Aleksandro laikų antspauduose erelio nenaudojo, tai yra juose nebuvo jokios užuominos apie abiejų valstybių unijinius ryšius (p. 98–99, 107–108). Kalbant apie XV a. pirmąją pusę tuo nereikia stebėtis, nes didieji kunigaikščiai neturėjo jokio teisinio pagrindo naudoti erelį. Įdomiau yra tai, kad ir vėliau, kai atsirado bendras abiejų kraštų valdovas, valstybės antspauduose Lenkijos karalystės erelis ignoruotas, o erelis, kurį į Lietuvos antspaudus įdėjo Aleksandras ir kiti Jogailaičiai, tebuvo nuoroda į valdovo tėvą (prie herbo įrašyta PATERNVM), kaip šalia erelio esanti juosta, Žygimanto Augusto laikais – vaiką ryjantis žaltys simbolizavo motinos (MATERNVM) giminę. Čia nėra net užuominų, kaip nori autorius, į uniją ir Lenkijos karalystę (p. 105). Mums atrodo, kad Lietuvos antspauduose apie erelį, kaip apie Lenkijos karaliaus herbą, galima kalbėti tik po Liublino unijos, kai abu kraštus ėmė valdyti rinkti valdovai ir erelis žemių herbų žiede užėmė garbingiausią vietą viršuje.

Reikia pritarti Z. Piechui, kad Irenos Sułkowskos-Kurasiowos pasiūlytą Jogailos antspaudų skirstymą į didesnius ir vidurinius, neskaitant majestotinių ir mažųjų, reiktų peržiūrėti, nes jie tarpusavyje skyrėsi daugiausia pora milimetrų, turėjo

panašią heraldiką (p. 52). Tačiau autoriaus siūlomas didesniesiems ir viduriniams įvardyti didesniųjų antspaudų pavadinimas yra diskutuotinas. Paprastai Jogailos dokumentuose didesniaisiais arba didžiaisiais, svarbiausiais (*maioris*, *maius*) vadinti majestotiniai antspaudai (125 mm), mažiausieji (28 mm) – mažaisiais arba mažesniaisiais (*minoris*), o tarpusavyje 1–2 mm besiskiriantys minėti didesnieji ir vidurinieji (45/46–47 mm) – viduriniaisiais (*mediocris*) antspaudais. Tokiu būdu jiems labiau tiktų viduriniųjų, o ne didesniųjų antspaudų pavadinimas. Jie valstybės sfragistikoje iš tikrųjų užėmė vietą tarp didžiųjų arba svarbiausiųjų (majestotinių) ir mažųjų antspaudų. Be to, ši terminija labiau sutaptų su autoriaus pasiūlytais herbų komplektų (didysis, vidurinyasis, mažasis) pavadinimais, kurių kilmė slypi būtent Jogailos antspauduose.

Tyrinėtojas linkęs manyti, kad Jogailos majestotinis antspaudas galėjo atsirasti jau pirmaisiais karaliavimo metais. Jis pateikė 1386 m. birželio 26 d. dokumento koroboraciją (antspaudas neišlikęs), kurios pasakymą *sub nostre maiestatis sigillo* traktavo, nors ir su išlyga, kaip antspauduotą majestotiniu antspaudu (p. 44, 5 nuoroda). Pažymėsime, kad XV a. dokumentuose taip įvardijami ne tik majestotiniai antspaudai. Pavyzdžiui, *sigillum maiestatis nostre*, *sigillum nostre maiestatis* (*magestatis*) vadinami iki šiol išlikę Jogailos vidurinieji³ ir net mažieji⁴ antspaudai. Toks pasakymas pirmiausia reiškia „mūsų majestoto, arba karališkąjį antspaudą“, kuriuo galėjo būti bet kuris valdovo antspaudas. Dėl to, jei neišliko antspaudas, iš koroboracijos sunku pasakyti, kuris iš kelių Jogailos raštinėje naudotų antspaudų buvo prikabinatas. Tik tada, kai dokumento koroboracijoje rašoma apie prikabinatą didįjį antspaudą (*sigillum nostrum maius appensum*), galima teigti, kad dokumentas turėjo ar bent galėjo turėti majestotinį antspaudą⁵. Ir kol nėra surasti ankstesni egzemplioriai, apie Jogailos majestotinį antspaudą galima kalbėti tik nuo 1388 m. vasario 29 d.⁶

Jogailos majestotinis antspaudas svarbus tyrinėjant ne tik Lenkijos karalystės, bet ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės heraldiką bei sfragistiką. Tapęs karaliumi ir atsakęs lietuviškojo antspaudu su raiteliu, Jogaila, kaip vyriausias kunigaikštis,

³ *Zbiór dokumentów Małopolskich*, cz. 6, *Dokumenty króla Władysława Jagielly z lat 1386–1417*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974, s. 282, nr 1713 (1408).

⁴ Ten pat, p. 313, Nr. 1734 (1409); 392, Nr. 1794 (1415).

⁵ Tai patvirtina išlikę egzemplioriai, žr. ten pat, p. 65, Nr. 1558 (1389); p. 392, Nr. 1794 (1415).

⁶ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, obejmujący dokumenta tak już drukowane, jak dotąd nie ogłoszone, sięgające do roku 1400*, t. 3, 1350–1399, wyd. I. Zakrzewski, Poznań, 1879, s. 598, nr 1873 (1388). Didysis (majestotinis) antspaudas minimas ir antspaudavimo formulėje: *maioris sigilli nostri communiri fecimus* (ten pat, p. 600). Plg.: W. S z e l i Ń s k a, J. T o m a s z e w i c z, *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. 1: *Dokumenty z lat 1148–1506*, Kraków, 1975, s. 100, nr 233, 234 (abu 1388 02 29).

juo antspaudavo ne vieną Lietuvai skirtą aktą. Bet ne tai svarbiausia. Jogailos valdymo pradžioje, kaip pastebi autorius, buvo sukurta visai nauja majestotinio antspaudų koncepcija, išsiskirianti tiek iš ankstesnių Piastų, tiek iš kaimyninių kraštų valdovų majestotinių antspaudų. Lenkijos sfragistikoje jis iš tikrųjų pradėjo naują majestotinių antspaudų erą, o jame suformuluota valdovo ir jį juosiančio žemių herbų žiedo koncepcija išliko iki XVIII a. pabaigos (p. 46, 48, 55). Europos valdovų sfragistikoje tai vienas iš meniškiausių ir geriausiai idėjiškai sukonstruotų antspaudų. Deja, kas pagamino Jogailos majestotinį spaudą ir kas buvo jo idėjos autorius, iki šiol nežinoma.

Datuojant Vytauto antspaudus, tyrinėtojas, kaip kadaise Władysławas Semkowiczius, rašydamas apie Vytauto sfragistiką, linkęs naujų antspaudų pasirodymą sieti su Lenkijos ir Lietuvos politiniais įvykiais (Krėvos, Vilniaus-Radomo, Horodlės ir kt. aktai), tai yra iš pradžių privilegija (sankcija), po to antspaudas (pasekmė). Žinoma, datavimui teisinis aspektas svarbus, bet jo negalima suabsoliutinti; gyvenime dažnai buvo kitaip. Galima pateikti ne vieną svarbų ar mažiau reikšmingą teisės aktą, kuris liko nerealizuotas, taip pat ir ne vieną visuomenėje iš pradžių *de facto* atsiradusį reiškinį, *de jure* įformintą vėliau. Nurodysime tik autoriaus darbe ne kartą minimą 1401 m. Vilniaus–Radomo sutartį, kuri buvusi Vytauto didžiojo herbino antspaudu atsiradimo priežastis (p. 93). Ši sutartis atsirado ne dėl to, kad susitikę pusbroliai iš meilės vienas kitam pasidalijo valdžia, o dėl to, kad Vytautas jau XIV a. pabaigoje buvo tapęs Lietuvos valdovu *de facto*. Būtent tada, o ne 1401 m., atsirado ir didysis herbinis antspaudas, pirmą kartą prikabinatas prie 1398 m. Salyno sutarties su Vokiečių ordinu akto⁷. Vytautas jame pavaizdavo keturių svarbiausių žemių herbus, kurie turėjo rodyti ne tik išaugusią valstybę, bet ir jos tikrąją valdovą, save antspaude tituluojantį jau ne šiaip kunigaikščiu (kieno nors vasalu), o „iš Dievo malonės“ esančiu Lietuvos kunigaikščiu, Trakų paveldėtoju ir Lucko (ne rusų, kaip rašoma autoriaus darbe) valdovu: *S(igillum) allexandri alias wytowdi d(e)i gra(tia) ducis lythwani(a)e he(re)dis trocens(is) d(omi)ni que luce(n)s(is)*. Negalima pamiršti ir dar vieno dalyko. Tada, kai buvo pasirašyta ir antspauduota sutartis su Ordinų, į Salyną suvažiavę Lietuvos kilmieji, pasak amžininkų, viešai apšaukė Vytautą „lietuvių ir rusų karaliumi“⁸. Tai buvo savotiškas atsakas į kiek anksčiau atsiųstą Lenkijos karalienės Jadvygos reikalavimą mokėti leninės priklausomybės duoklę, susirinkusiųjų

⁷ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 67, 159 nuoroda.

⁸ Johann von P o s i l g e, *Chronik des Landes Preussen (von 1360 an, fortgesetzt bis 1419), Scriptorum rerum Prussicarum oder die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit*, Bd. 3, hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen und E. Strehle, Leipzig, 1866, S. 224.

traktuotą kaip kėsiniama į jų laisves ir tradicijas⁹. Taigi 1401 m. sutartis politine prasme galėjo fiksuoti *de jure* tik tai, kas *de facto* jau buvo įvykę. Negalėjo ji turėti didesnės įtakos ir viduriniajam (didesniajam) Jogailos antspaudui (p. 51), nes jis, sprendžiant iš Marijos Woźniakowos publikacijos (autorius ją žino), jau buvo naudojamas 1390 m.¹⁰

Pasak Z. Piecho, Kazimiero sfragistikoje, palyginti su pirmtakais, pastebimas aiškus regresas. Lenkijoje šiuos dalykus bandė taisyti jo įpėdinis Jonas Albrechtas, tačiau, supančiotas tradicijų, sustojo pusiaukelėje. Tai akivaizdžiai parodas jo brolio, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro, didysis antspaudas, tiek dydžiu (95 mm), tiek heraldika pralenkiantis karališkąjį (p. 67–68). Tyrinėtojas pripažįsta, kad tokia herbų kompozicija kaip Aleksandro antspaude buvo paplitusi kaimyninių kraštų sfragistikoje. Panašių antspaudų turėjo Aleksandro senelis, Romos, Čekijos ir Vengrijos karalius Albrechtas († 1439), dėdė, Čekijos ir Vengrijos karalius Vladislovas († 1457) bei kiti regiono valdovai. Bet didžiausią įtaką, pasak jo, galėjo padaryti motinos Elžbietos antspaudas (p. 73–74, 104). Iš tikrųjų antspaudų, kuriuose svarbiausią valdovo herbą juosia pavaldžių žemių herbų žiedas, Šventosios Romos Imperijos įtakoje buvusių valstybių sfragistikoje žinoma nuo XIV a. vidurio. Svarbiau, kaip tie herbai sukomponuoti. Elžbietos 37 mm skersmens antspaudėlis su 5 aplink Vengrijos juostuotą skydą išdėliotais herbais (viršuje – Lenkijos erelis, žemiau – Čekijos liūtas ir Štirijos pantera, apačioje – Austrijos Habsburgų juosta ir erelis) tiek skersmeniu, tiek daugmaž vienodo dydžio herbais ir kitais parametrais toli gražu neprimena Aleksandro antspaudu. Dauguma kitų autoriaus nurodytų antspaudų palei kraštą turi vadinamąjį rozečių rėmą, suteikiantį antspaudams specifinę išvaizdą (įtaka Aleksandro Lenkijos didžiajam antspaudui). Juose nėra taip akivaizdžiai į atskirą grupę išryškintų tėvų herbų, kaspinių su herbų savininkų įrašais, jau nekalbant apie renesansinę epigrafiką ir kitus skirtumus. Tai, ką matome Aleksandro didžiajame antspaude, XV a. pabaigoje neradime nė viename kaimyninių kraštų valdovo antspaude. Jo spaudą, kaip mums atrodo, sukūrė geras meistras Vilniuje, remdamasis tiek senosiomis Lietuvos sfragistikos tradicijomis (iš esmės perimti XV a. pirmosios pusės majestotinių antspaudų herbai, dydis), tiek panaudodamas bendriausias europines herbinių spaudų raižymo tendencijas. Tenkindamas užsakovo norą, bevardis meistras vietoj viduramžinio valdovo portreto pavaizdavo modernesnį simbolį – valstybės herbą, kadaise Vytautui svarbų Trakų herbą pakeitė XV a. pabaigoje aktualesniu

⁹ L. K o l a n k o w s k i, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa, 1930, s. 66; B. D u n d l i s, *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amžiuje*, 2 leid., Vilnius, 1993, p. 40–41.

¹⁰ *Orzeł Biały godło państwa polskiego*, oprac. M. Woźniakowa, Warszawa, 1995, il. 15 (originalas saugomas: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, perg. 6532).

Kijevo simboliu, įdėjo valdovo tėvų herbus. Idėjiniu požiūriu antspaude per heraldiką buvo įprasmintas 1492 m. Lietuvos žemės privilegijos norma, primygtinai reikalaujanti iš didžiojo kunigaikščio ginti valstybės suverenumą bei išsaugoti ar net išplėsti šalies vytautines sienas. Gali būti, kad tikrasis didžiojo antspaudo koncepcijos kūrėjas buvo Lietuvos kancleris Mikalojus Radvilaitis¹¹.

XV a. pabaigoje sukurtas didysis antspaudas tapo pavyzdžiu ne tik vėlesnei Lietuvos, bet ir Lenkijos sfragistikai. Tiesa, Lenkijoje šie pokyčiai įvyko ne Aleksandro, o jo brolio Žygimanto Senojo laikais. Pasak Z. Piecho, tuomet atsiradęs Lenkijos didysis antspaudas užbaigė ilgą šios rūšies antspaudų raidos etapą. Vieni pokyčiai, palyginus Aleksandro ir Jono Albrechto antspaudus, buvę svarbūs, kiti, palyginus Aleksandro ir Žygimanto Senojo antspaudus, mažiau reikšmingi (p. 78). Supranta, jei kalbėsime apie Aleksandro laikais Lenkijos antspauduose atgaivintą žemių herbų žiedą, tai buvo svarbus, bet vis dėlto ne naujas dalykas, žinomas jau majestetiniuose antspauduose. O kitos naujovės atsirado ne Aleksandro, o Žygimanto Senojo sfragistikoje. Būtent tada didžiojo antspaudo centre imtas vaizduoti išdidintas Lenkijos Karalystės herbas (iki tol vyravę jungtiniai herbai nukeliavo į žemesnio rango antspaudus), tapęs pavyzdžiu visiems vėlesniems antspaudams. Kita naujovė, kurią akcentavo ir autorius, tai tėvų herbų įkėlimas į žemių herbų žiedo viršutinę dalį ir jų specialus išskyrimas (p. 79–80). Minėti dalykai, kaip toliau pripažino Z. Piechas, pirmą ir vienintelį kartą Lenkijoje buvo padaryti remiantis Lietuvos antspaudais (p. 110–111). Mums tik atrodo, kad Lenkijos didžiojo antspaudo centre atsiradęs vienas valstybės herbas, tėvų herbai žemių žiede, taip pat trijų koncentrinį žiedų kompozicija (centre valstybės herbas, aplink jį žemių ir tėvų herbai, krašte legenda) buvo pasiskolinti ne iš Aleksandro, nors jis ir buvo panašios kompozicijos pradininkas, o tiesiog iš Žygimanto Senojo Lietuvos didžiųjų antspaudų.

Lietuviškų Vytauto monetų su ietigaliu ir kryžiumi simbolikai aptarti tyrinėtojas pasitelkė seniausią, leidėjų aiškiai retušuotą Kęstučio antspaudą, kuriame pėstininkas laiką skydą su jame pavaizduotu ietigaliu. Kęstučio sūnus Vytautas po krikšto prie ietigalio pridėjęs kryžių. Tai esąs pirmasis Vytauto ženklas, naudotas iki stulpų herbo (p. 142–143, 270–273). Jei ietigalis buvo Kęstučio ženklas, kaip tvirtina autorius, kodėl Trakų kunigaikštis vėliau jo atsisakė, pagaliau, kodėl jo nėra pirmajame Vytauto antspaude su pėstininku? Minėtas Kęstučio antspaudas išliko iki mūsų dienų¹². Ištyrę originalą jokio ietigalio neradome, nors ir sukiojome antspaudą 180° kampu, kaip rekomendavo autorius. Šiuo atveju bus teisus Marianas Gumowskis, kadais

¹¹ Išsamiau apie tai rašoma mūsų straipsnyje „Aleksandro antspaudai: naujas etapas Lietuvos valstybės sfragistikoje“. Straipsnis Lietuvos spaudoje turėtų pasirodyti kartu su recenzija.

¹² Žr. naujausią antspaudo publikaciją: A. B u m b l a u s k a s, *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795*, Vilnius, 2005, p. 77.

rašęs, jog skyde esanti neaiškaus pavidalo linija (kitiems atrodanti lyg kryžius) yra ne kas kita, kaip skydo vidurinis iškilimas (originale apgadintas ir deformuotas), gerai žinomas iš kitų Lietuvos bei Mozūrijos kunigaikščių antspaudų¹³.

Z. Piechas šiek tiek kitaip pažvelgė ir į Lietuvos raitelio ikonografiją, išskirdamas tris raidos etapus. Pasak jo, pirmasis Jogailos suformuotas herbas su dvigubu kryžiumi raitelio skyde iki XVI a. naudotas tik Lenkijos Karalystėje. Lietuvoje kaip priešybė karališkajam Vytauto laikais atsirado kitas raitelio su stulpais variantas, kurį vėliau perėmė Vytauto brolis Žygimantas Kęstutaitis. Trečiajame etape, kuris tęsėsi maždaug nuo Kazimiero iki Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto laikų – Lietuvoje raitelis jokio papildomo herbo neturėjo, nebuvo net raitelio skydo. Ir tik Žygimanto Senojo valdymo pabaigoje dvigubas kryžius iš Lenkijos atėjo į Lietuvos raitelio skydą, iš pradžių į monetas (1535), o nuo Žygimanto Augusto valdymo pradžios – ir į valstybės antspaudus (p. 231–233, 255–256). Pirmieji raitelio etapai su dvigubu kryžiumi ir stulpais daugiau mažiau literatūroje akcentuoti, o Lietuvos heraldikoje raitelio be papildomų skiriamųjų ženklų išskyrimas yra naujas ir, pasakytume, gerai argumentuotas teiginys. Senesnėje literatūroje į tai nekreipta dėmesio, nes paprastai operuota visa išlikusia medžiaga, neskaidant jos į lietuviškąją ir lenkiškąją. Pabaigoje Z. Piechas daro išvadą, kad iš pradžių dviejų raitelio versijų sukūrimą su Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio herbais raitelio skyde galėjo paskatinti valdančiųjų noras išsiskirti iš kitų Gediminaičių, taip pat naudojusių raitelį, žinoma, be skydo (p. 231). Vėliau, kai Kęstutaičius pakeitė Jogailaičiai, Lietuvos raitelio skyde neliko ir stulpų. Jie kaip savarankiškas simbolis kurį laiką išliko tik lietuviškose Kazimiero monetose (p. 232).

Labai įdomūs autoriaus samprotavimai apie antspaudinio raitelio virtimą herbu, taip pat, kad lietuviškose monetose dvigubas kryžius ir stulpai buvo atskirti nuo raitelio ir perkelti į monetų reversus, tai yra antspauduose jie vaizduoti raitelio skyde, o monetose savarankiškai, kitoje jų pusėje (p. 229–230). Gaila tik, kad aiškinantis raitelio virtimo herbu procesą Lietuvoje, liko nepastebėti Kernavės kunigaikščio Aleksandro Vyganto 1388–1390 m. herbiniai antspaudai¹⁴, o dėl herbų atskyrimo pasigedome gotikinių koklių ikonografijos komentaro. Juose raitelis ir dvigubas kryžius, o kaip rodo naujais radiniai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje (žr. publikaciją šiame leidinyje), ir stulpai, vaizduoti atskirai, tik vienoje plokštumoje su raiteliu. Kažin ar šiuos dalykus galima paaiškinti vien tuo, kad nesuge-

¹³ M. G u m o w s k i, Pieczęcie książąt litewskich, *Ateneum wileńskie*, rocz. 7, 1930, zes. 3–4, s. 702.

¹⁴ K. C h o d y n i c k i, *Książę litewski na Kujawach w w. XIV. Przyczynek do dyplomatyki i sfragistyki książąt litewskich* (atspaudas iš VII tomo: *Prace Komisji Historycznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*), Poznań, 1933, s. 7–10; E. R i m š a, *Heraldika. Iš praeities į dabartį*, 2-oji papildyta laida, Vilnius, 2004, p. 58–59, il. 113.

bėta koklių raitelį pavaizduoti su herbiniu skydu ir dėl to jo skydas su dvigubu kryžiumi įdėtas šalia (p. 251).

Istoriografijoje dvigubas kryžius paprastai vadinamas Jogailaičių dinastijos herbu. Pagal autorių, šis simbolis tokio statuso neturėjo ir tebuvo valdovo asmeninis herbas (p. 267–268). Dėl šios išvados iškilo kita problema, kaip traktuoti Skirgailos, kuris darbe painiojamas su Švitrigaila, 1394 m. antspaudą su raitelio skyde pavaizduotu dvigubu kryžiumi. Ir čia surandamas originalus sprendimas. Kadangi Skirgaila po Jogailos karūnavimo tapo karaliaus vietininku Lietuvoje, tai Jogaila, kaip Lenkijos karalius ir Lietuvos vyriausias kunigaikštis, savo asmeninį herbą jam galėjęs suteikti kaip išorinį ženklą, pažymintį Skirgailos užimamą padėtį (p. 230). Tačiau, ar tik ką priimtas ir iš pradžių Lietuvoje mažai žinomas dvigubas kryžius galėjo atlikti tokį vaidmenį? Vargu. Kita vertus, pirmaisiais Skirgailos vietininkavimo metais, bent iki 1387 m., jis turėjo kitą antspaudą su raitelio skyde pavaizduotu liūtu¹⁵. Nors tiksliai nežinoma, kada liūtą pakeitė kryžius, aišku, kad dvigubas kryžius į Skirgailos raitelį atkeliavo vėliau ir galėjo turėti visai kitų kilmės priežasčių.

Z. Piecho tyrimuose išskiriamos kelios herbų kategorijos: Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, karaliaus ir didžiojo kunigaikščio, dinastiniai, valdovų giminių ir jų asmeniniai herbai. Mus šiuo atveju domina tik Lietuva. Pasirodo, kad raitelis jau XIV a. pabaigoje buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbas (p. 51, 54, 277 ir kt.), vėliau jis naudotas ir kaip giminės-dinastijos herbas (p. 211), o dvigubas kryžius ir stulpai iš pradžių buvo Jogailos ir Vytauto asmeniniai, taip pat Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir Lenkijos karalių herbai (p. 231, 268, 276–277 ir kt.). Tokiu būdu pripažįstama, kad XIV a. pabaigoje, be suvereno valdovo, egzistavo suverenas Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, bet nepasakoma, kas tam suverenui galėjo atstovauti. Lenkijoje autorius kaip galimą argumentą dviem sąvokoms atsirasti nurodo renkamą monarchiją (p. 208), o Lietuvoje ir to nėra, čia iki 1564 m. didžiojo kunigaikščio sostas paveldimas. Žinoma, prie kunigaikščio veikė Ponų taryba, vėliau ėmė rasti kilmingųjų suvažiavimai, po to seimai. Bet kalbant apie ankstyvąjį laikotarpį, ar tie Vytauto, Žygimanto Kęstutaičio ponai, be patarimo valdovui, turėjo kokį nors sprendžiamąjį balsą, teisę atstovauti valstybei? Manytume, kad ne. Ponų tarybos vaidmuo ėmė stiprėti Kazimiero valdymo metais, kai jam, išvykstant karaliauti į Lenkiją, ponai išsireikalavo papildomų teisių ir į savo rankas perėmė nemažai krašto valdymo reikalų. Dar didesnę įtaką jie įgijo Aleksandro laikais. Būtent tada šaltiniuose, šalia didžiojo kunigaikščio, atsiranda nauja sąvoka – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Aiškiai šie pokyčiai pastebimi Kazimiero dokumentų koroboracijose. Štai, tapęs Lenkijos karaliumi, 1449 m. tvirtindamas Naugar-

¹⁵ E. R i m š a, 1385 m. Krėvos akto antspaudai, *1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas*, sud. J. Kiaupienė, Vilnius, 2002, p. 97–98, 11 pav.

duko bažnyčios fundacija, jis dar senu papročiu liepia prikabinti „mūsų antspaudą“ ir toliau, siekiant jį atskirti nuo karališkojo, paaiškina: „kurį naudojas kaip Lietuvos didysis kunigaikštis“ (*sigillum nostrum, quo ut magnus dux Lithvanie utimur*)¹⁶. Bene pirmą kartą 1465 m., dovanojant Žemaitijos seniūnui Jonui Kęsgailaičiui valdas, jau nedviprasmiškai liepiama prie dokumento prikabinti „mūsų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudą“ (*sigillum Magni Ducatus Lithwanie nostri*)¹⁷. Kartą atsiradęs *sigillum nostrum Magni Ducatus Lithvanie* imamas vis dažniau naudoti, Aleksandro laikais tampa pagrindine dokumentų koroboracijų forma, kai antspauduojama kanclerio saugomu Lietuvos didžiuoju antspaudu. 1535 m. ir monetos, iki tol vadintos MONETA ALEXANDRI (SIGISMVNDI) MAGNI DVCIS LITVANIE, pradedamos tituluoti MONETA MAGNI DVCATVS LITVANIE¹⁸. Iki XV a. antrosios pusės mums nepavyko rasti nė vieno šaltinio, kuriame būtų rašoma apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbą, antspaudą, kur raitelis būtų įvardytas kaip nors kitaip negu Lietuvos kunigaikščio herbas. Vadinti jį Didžiosios Kunigaikštystės herbu neturime pagrindo, nes nei Jogaila su Vytautu, nei jų amžininkai tokio dalyko nežinojo. Geriausiai tuos laikus atspindi garsioji Liudviko XIV frazė „Valstybė – tai aš“. Ir pats autorius, kalbėdamas apie Lenkijos karalių ir karalystę, atsargiai pasakė, kad karaliaus ir karalystės sampratos buvo labai artimai tarpusavyje susiję, kartais net neatskiriamos, dėl to bandymas jas atskirti visada yra kiek dirbtinas (p. 207). Manytume, kad šis teiginys tinka ir XIV a. pabaigos – XV a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbui, o tai griaua ir kai kurias kitas autoriaus koncepcijas.

Rašydamas apie XVI a. pirmosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdžios simbolių sistemą, autorius sąmoningai atmetė kaip nieko bendro su kritine istoriografija neturinčią Lietuvos kunigaikščių kilmės iš romėnų teoriją (p. 285)¹⁹. Ir nors ši teorija išgalvota, iki tol naudoti simboliai apvilkti archajiškumo aureole, jiems suteikta naujų prasmų, ji prigijo ir turėjo gausų pasekėjų ratą. Visa vėlesnė Lietuvos literatūra, paremta metraščių duomenimis, mirgėte mirga „Palemono žirgais“ ir „stulpais“. Nemanytume, kad ją lengva ranka reikia atmesti. Negalima nepastebėti ir kito dalyko, kad stulpų herbas atgyja tada, kai ši teorija pradedama propaguoti. Lietuvoje

¹⁶ *Kodeks dyplomacyjny katedry i diecezji wileńskiey. (1387–1507)*, t. 1, wyd. J. Fijałek i W. Semkiewicz, Kraków, 1948, s. 220, nr 194.

¹⁷ 1465 m. Kazimiero privilegija, *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, f. 101–7.

¹⁸ S. S a j a u s k a s, D. K a u b r y s, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika*, Vilnius, 1993, p. 69, 85 ir kt. Aleksandro pusgrašių legenda iššifruota klaidingai. Vietoj MAGNI DVCATVS LITVANIE turi būti MAGNI DVCIS LITVANIE (ten pat, p. 59).

¹⁹ Apie romėniškosios teorijos genezę rašoma: K. G u d m a n t a s, Lietuvių kilmės iš romėnų teorijos genezė ir ankstyvosios Lietuvos vardo etimologijos, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, Vilnius, 2004, p. 245–268.

stulpai tampa vienu iš svarbiausių atributų Gedimainaičių valdžios simbolių sistemoje, patenka į monetas, patrankas, Gedimainaičių palikuonių ir pranciškonų antspaudus, Vilniaus vaivadijos vėliavas, imami traktuoti kaip antrasis valstybės herbas ir, net išmirus valdančiajai dinastijai, sugrįžta į valstybės antspaudus²⁰. Istorikui šiuo atveju ne tiek svarbi kūrinio legendinė pusė, o jo poveikis visuomenei, kurio nuneigti negalima.

Recenzijos apimtis neleidžia išvardyti visų svarbių Z. Piecho teiginių, vertinimų arba labiau akcentuotų kitų autorių prabėgomis paminėtų reikšmingų faktų. Nurodysime tik keletą, kai kurie iš jų gali tapti tolesnių diskusijų objektu. Remdamasis I. Sułkowskos-Kurasiowos studija, jis kelis kartus pažymėjo, kad Lenkijos karaliai, kai Lietuva turėjo atskirą valdovą, save titulavo *Litwanie princeps supremus, supremus dux Lituaniae*, o kai Lenkiją ir Lietuvą valdė tas pats valdovas, save vadino *magnus dux Lithwania* (p. 62, 66, 70, 105 ir kt.). Lenkų literatūroje Z. Piechas bene pirmasis pastebėjo, kad meistras Vytauto didįjį herbinį spaudą išraižė klaidingai, tai yra nesinaudojo veidrodiniu principu (p. 94). Oponuodamas Janui Adamusui, Vytauto titulą *magnus dux* Z. Piechas pasendino, o Vytauto majestetinį antspaudą, pagal jo insignijas ir kitus atributus, prilygino karališkajam antspaudui, simbolizuojančiam suverenų Lietuvos valdovą (p. 96–97, 110). Jis atkreipė dėmesį, kad tarp Lietuvos kunigaikščių buvo ypač populiarūs raitelio tipo antspaudai (p. 99), o lietuviškose Jogailos monetose pavaizduota karūnuota valdovo galva yra vienintelis valdovo portretas Jogailaičių viduramžių numizmatikoje (p. 186). Z. Piechas pakoregavo ne vieną žymaus viduramžių, ypač numizmatikos ir simbolikos tyrinėtojo Ryszardo Kiersnowskio teiginį. Pavyzdžiui, stulpai, pasak jo, negali būti priskirti Jogailaičių heraldikai (p. 199), bet jai aiškiai priklauso R. Kiersnowskio į šalį nustumtas erelis (p. 198), Lietuvos valstybės herbas galutinai susiformavo ne XV a. antroje pusėje, o gerokai anksčiau, dar XIV a. pabaigoje (p. 228), stulpus pradėjo naudoti Vytautas, o ne Kęstutis (p. 273). Remdamasis šaltiniais jis nustatė, kad ne tik Lenkijos erelis, bet ir Lietuvos raitelis tam tikrais atvejais galėjo būti traktuojamas kaip giminės-dinastijos herbas (p. 211). Lietuvos heraldikai ypač reikšmingi autoriaus samprotavimai apie dvigubo kryžiaus prasmę ir galimus jo kilmės šaltinius (p. 261–267 ir kt.). Jis nurodė, kad Lenkijoje stulpai, kaip karalių ir didžiųjų kunigaikščių valdžios ženklas, pirmą kartą oficialiai panaudoti 1506 m. Laskio statute (p. 277–278). Remdamasis simbolika Z. Piechas pasiūlė kitaip išdėlioti Vytauto kaldintų monetų eilę: pirmiausia ietigalis su kryžiumi ir įrašas PEČAT*, toliau minėtas ietigalis ir stulpai, galiausiai stulpai ir raitelis (p. 270); suabejojo dėl monetų su neiškia, pasak jo, monograma „b“ (Boleslaus) priskyrimo Švitrigailai (p. 276, 321) ir t. t.

²⁰ Šiek tiek plačiau apie tai žr. E. R i m š a, *Heraldika*, p. 73–74.

Suprantame, kad studijos autoriui, kuris į valdžios simbolių sistemą stengėsi pažvelgti tiek iš Lenkijos karalystės, tiek iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pozicijų, sunku buvo išvengti pasikartojimų. Prie daugelio klausimų teko grįžti ir dėl pasirinktos knygos struktūros, kai medžiaga dėstoma pagal atskirų šaltinių grupių (antspaudų, monetų, herbų ir pan.) teikiamą informaciją. Čia nepakanka perskaityti, pavyzdžiui, poskyrį apie Vytauto antspaudus, norint suprasti jo laikais Lietuvoje naudotą heraldikos simbolių sistemą. Apie tai rašoma ir herbų skyriuje, ir aptariant seniausias lietuviškas monetas, ir nagrinėjant jo amžininko karaliaus Jogailos antspaudus bei herbus. Dėl to labai pasigedome rodyklių, ypač vardų ir dalykinės, kurios padėtų skaitytojui orientuotis tokia sudėtingame darbe, kuriame gausu įvairių faktų, interpretacijų, pastebėjimų, palyginimų ir išvadų. Nepaisant to ir vieno kito mūsų kritiškesnio žodžio, turime kapitalinę, daugeliu atvejų puikiai argumentuotą studiją, kuri, esu tikras, insigniologijos, heraldikos, sfragistikos, numizmatikos bei kitų kultūros ir istorijos mokslo šakų tyrinėtojams ilgam išliks parankine knyga tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje.

Edmundas R i m š a

Arkivyskupas Pranciškus K a r e v i č i u s. MIC. **Mano gyvenimo ir atsiminimų broožai.** Telšių vyskupijos praeitis, t. 1, parengė Aldona Gaigalaitė, Algimantas Katilius, Vilnius, 2006, 427 psl.

Praėjusio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio viduryje kun. J. Stakauskas drauge su A. Jakštu arkivyskupo Pranciškaus Karevičiaus kunigystės 50-ies metų sukakties proga išleistoje knygelėje apgailestavo, kad netolimos ateities perspektyva neleidžianti plačiai ir išsamiai rašyti apie paskutinįjį Žemaičių vyskupą, tačiau neabejojo, jog „ateityje istorijos mokslas jam pastatys tinkamą paminklą ir įamžins jo didžius nuopelnus“¹. Deja, istoriografijoje Žemaičių vyskupijos paskutinysis raidos etapas iki šiol tebėra itin menkai tyrinėtas, vyskupo P. Karevičiaus, kaip paskutiniojo šios istorinės vyskupijos ordinaro veikla taip pat kol kas nesulaukė gilesnės analizės. Tad itin sveikintina Lietuvių katalikų mokslų akademijos (LKMA) iniciatyva išleisti P. Karevičiaus atsiminimus. Tikėtina, kad knyga atkreips ne tik pastaraisiais metais gausiai

¹ A. J a k š t a s, J. S t a k a u s k a s, *Arkivyskupas Pranciškus Karevičius. Jo kunigavimo sukakčiai paminėti (1886. V. 16 – 1936. V. 16)*, [Kaunas], 1936, p. 21.

leidžiamos memuarinės literatūros mėgėjų dėmesį, bet ir taps paskata į Bažnyčios istorijos problemas besigilinantiesiems tyrinėtojams panagrinėti šios gana ryškios XX a. pirmosios pusės asmenybės veiklą.

Nemenką istorinių XX a. šaltinių publikavimo praktiką turinčių istorikų A. Gai-galaitės ir A. Katiliaus parengti P. Karevičiaus atsiminimai dienos šviesą išvydo kaip LKMA leidžiamos serijos „Telšių vyskupijos praetis“ pirmasis tomas. Kaip žinoma, 1926 m. Pijus XI bule „Lithuanorum Gente“ reorganizavo Lietuvos katalikų bažnyčios struktūrą: įkurta Lietuvos bažnytinė provincija, kurią sudarė Kauno arkivyskupija ir Telšių, Panevėžio, Vilkaviškio bei Kaišiadorių sufraganinės vyskupijos. Nors Žemaičių vyskupijos parapijos buvo padalintos tarp trijų vyskupijų, tačiau tradiciškai senosios vyskupijos raidos tęsėja laikoma 1926 m. įkurta Telšių vyskupija. P. Karevičiui valdyti šios naujai įsteigtos vyskupijos nebuvo lemta: Apaštalu Sosto leidimu 1926 m. jis pasitraukė iš ganytojo pareigų į Marijonų vienuoliją, taip visam laikui likdamas paskutiniu istorinės Žemaičių vyskupijos vyskupu. Panašu, kad Apaštalų Sostas laukė būtent tokio P. Karevičiaus apsisprendimo. Atsistatydinant popiežiaus suteiktas titulinio arkivyskupo laipsnis buvo tarsi tokio žingsnio įvertinimas.

Žemaičių vyskupijos vyskupas, titulinis Skytopolio arkivyskupas, Marijonų vienuolijos vienuolis – tai pareigybės ir laipsniai, žymintys iš Žemaitijos kilusio Peterburgo kunigų seminarijos, vėliau Peterburgo Dvasinės Romos katalikų akademijos auklėtinio, kunigo P. Karevičiaus (1861–1945) gyvenimo etapus. Žemaičių vyskupiją P. Karevičius valdė 1914–1926 m., laikotarpiu, kuris Lietuvos katalikų bažnyčios raidoje svarbus kaip periodas prieš radikalius administracinės struktūros pertvarkymus, Lietuvos bažnytinės provincijos įsteigimo priešistorė. Vadovauti Žemaičių vyskupijos katalikams P. Karevičiui teko politiniu požiūriu sudėtingu laikotarpiu – Pirmasis pasaulinis karas, Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas – tai įvykiai, kurie turėjo poveikį ir Bažnyčiai kaip institucijai, ir kaip bendruomenei, įtraukdami į savo sukūrį ir ne vieną aktyvesnę dvasininką. Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys, jog Lietuvos valstybės atkūrimo darbui P. Karevičius tarp to meto Lietuvos vyskupijų hierarchų buvo labiausiai angažuotas. Antanas Tyla, tyrinėdamas Lietuvos valstybės atkūrimo 1918 m. peripetijas, yra pažymėjęs, jog P. Karevičius, vizituodamas savo vyskupijos parapijas, aiškino apie Lietuvos valstybės atkūrimą ir ragino jį remti², buvo vienas iš tų, kurie organizavo lietuvių susibūrimus konkrečiam tikslui – pareikšti paramą Lietuvos Valstybės Tarybai³. Analizuodamas visuomenės nuostatas Lietuvos Valstybės Tarybos atžvilgiu, tyrinėtojas išskėlė hipotezę, jog 1918 m. spalio ir lapkričio mėnesiais platinta deklaracija, kurioje išvardyti pagrindiniai Tarybos politiniai žingsniai ir pateiktas teigiamas jos veiklos įvertinimas, buvo parengta Žemai-

² A. T y l a, *Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio*, Vilnius, 2004, p. 39.

³ Ten pat, p. 33.

čių vyskupijos kapituloje⁴, tad, aišku, ne be vyskupo žinios. Akivaizdu, kad to laikotarpio politinės Lietuvos istorijos tyrinėtojams tuometinio Žemaičių vyskupo veikloje taip pat yra dėmesio vertų epizodų. Su šiuo pasauliu P. Karevičius atsisveikino kaip Lietuvos Marijonų provincijos vienuolis. Kone dvidešimt metų praleidęs Marijampolės Marijonų vienuolyne jis neabejotinai paliko ženklų pėdsaką ir šios vienuolijos istorijoje.

Publikuojami atsiminimai vienuolinio Karevičiaus gyvenimo periodo nesiekia ir praktiškai baigiasi pirmosios vyskupų konferencijos Nepriklausomoje Lietuvoje, vykusių 1922 m., aprašymu (p. 287–290), nors paskutinis publikuojamo teksto skyrelis „Mano atostogos“ chronologiškai apima laikotarpį iki 1935 m. (p. 290–307). Paskutiniai duomenys apie vyskupo lankytas bažnyčias pateikiami iš 1924 m. Tad žinių apie paskutiniuosius vyskupijos valdymo metus ir apsisprendimo pasitraukti iš vyskupo pareigų į vienuolyno celę motyvus skelbiamame atsiminimų tekste nerasime. Tomas pradėdamas dabartinio Telšių vyskupijos ganytojo vyskupo dr. Jono Borutos įvardiniu žodžiu (p. 5–7), kuriame P. Karevičius pristatomas kaip ganytojas, užbaigęs Motiejaus Valančiaus pradėtą lietuviškos sielovados įtvirtinimą. Knygos pavadinimas – *Mano gyvenimo ir atsiminimų bruožai* – leidžia manyti, kad publikuojami P. Karevičiaus atsiminimų fragmentai, juolab, kad jis nurodomas kaip autorius. Tačiau be atsiminimų, knygoje skelbiami rengėjų sumaniai atrinkti įvairiu metu amžininkų jau publikuotų ir iki šiol rankraščiuose esančių atsiminimų fragmentai apie patį atsiminimų autorių bei korespondencija (p. 315–405). Šie dokumentai pagal apimtį sudaro kone ketvirtadalį čia aptariamų knygos teksto. Galima tik spėlioti, kokiais motyvais vadovautasi paliekant šią medžiagą tarsi spausdinamų atsiminimų šešėlyje, nes antraštinio puslapio duomenys neleidžia net įtarti ją knygoje esant. Matyt, bus nulėmusi ta aplinkybė, kad prieduose spausdinami dokumentai papildė atsiminimų tekstą, ne vienu atveju ir paaikškina vieno ar kito atsiminimuose esančio epizodo aplinkybes.

Šaltinių skelbimo praktikoje laikomasi nuostatos dokumentus publikuoti iš originalo. Aptariamų P. Karevičiaus atsiminimų publikacijos atveju posakis, jog išimtis patvirtina taisyklę, idealiai tinka – rengėjai, konstatavę, jog autentiško teksto likimas nėra žinomas, naudojosi Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomu devintojo dešimtmečio pradžioje bibliotekininkės Jadvygos Kazlauskaitės iš kun. Pranciškaus Račiūno turėto nuorašo perrašytu egzemplioriumi ir kun. Juozapo Stakausko ketvirtą dešimtmečio viduryje iš originalo daryto nuorašo mikrofilmu, saugomu Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje (p. 14). Klausimo, ar tai visas *Atsiminimų* tekstas, rengėjai nekelia, išskyrus nuorodą, jog imtas už pagrindą mašinraštinis variantas

⁴ Ten pat, p. 39.

pildytas trūkstamais fragmentais iš J. Stakausko nuorašo (p. 14). Bet įvadinio teksto vietoje spausdinami kun. Vaclovo Aliulio „Prisiminimai apie Atsiminimų Autorių“ (p. 7–13) leidžia manyti, jog originalaus teksto būta kur kas išsamesnio. V. Aliulis, sutikęs paskutinįjį Žemaičių vyskupą, kai 1936 m. buvo priimtas į Marijonų postulatą, mini keletą savo skaitytų P. Karevičiaus atsiminimų epizodų, kurių nėra šioje publikacijoje (p. 10), tačiau nesiima svarstyti, ar vyskupas savo *Atsiminimų* nebaigė, ar buvo apsisprendęs juos rašyti iki tam tikrų savo gyvenimo įvykių. J. Stakauskas *Atsiminimų* nuorašu pasirūpino 1932–1934, t. y. turėjo jį (beje, paties arkivyskupo peržiūrėtą) rašydamas tekstą minėtai jubiliejinei P. Karevičiaus iškilmei – kunigystės 50-čiui, kurią jis šventė 1936 m. V. Aliulio *Prisiminimų* epizodas apie tai, jog „<...> apie 1939 metus arkivyskupas pradėjo davinėti mums, vyresniųjų klasių gimnazistams vienuoliukams, skaityti savo Atsiminimus – tikrinti rašybą“ (p. 9), yra pakankamas argumentas prielaidai, jog P. Karevičius nenustojo atsiminimų rašyti 1934 m., t. y. kai J. Stakauskas padarė jų nuorašą. Jeigu ši versija teisinga, gali būti, kad jeigu kada nors bus surasti tie V. Aliulio jaunystės metais vartyti *stori sąsiuviniai langučiais, truputį rauplėtais juodais viršeliais* (p. 9), tikėtina, jog tarp jų bus ir Marijonų vienuolijoje nugyventų metų aprašymų, juolab, kad P. Karevičius su šia vienuolija buvo susijęs net keletą metų ilgiau nei su Žemaičių vyskupija...

P. Karevičių dvasininko tarnystei parengė Peterburgo katalikų kunigų seminarija. Peterburge jis baigė ir aukštojo mokslo studijas – Peterburgo dvasinę katalikų akademiją. Apie kunigo misionieriaus tarnystę svajojęs jaunuolis studijas Peterburge pasirinko tolimo giminaičio kun. Jono Bortkevičiaus patartas, kuris ir rekomendavęs pradėti mokslus čia naujai atidarytoje seminarijoje, „skiriamą aprūpinti kunigais didžiausią pasauly vyskupiją, kuri prasideda nuo Baltiko, tęsiasi iki Baltosios marės ir Didžiojo okeano, <...> ir kur nėra joks iš svetimos valstybės misionierius vyriausybės neįleidžiamas“ (p. 35). Rašydamas apie savo studijų metus, autorius ne tik išvardija seminarijoje ir Akademijoje išklaustytus kursus, bet ir vaizdžiai apibūdina jos profesorius bei studentus (p. 52–102). Tad į katalikų dvasininkijos ugdymo problemas besigilinantiesiems tyrinėtojams tai itin vertingas šaltinis. 1886 m. pavasarį į kunigus išventintas P. Karevičius paskiriamas dėstyti į Peterburgo katalikų seminariją, po poros metų išsiunčiamas klebonu į Samarą. Ketvirtą metų trukęs Samaros periodas, atrodo, bus giliai įstrigęs būsimojo Žemaičių vyskupo atmintyje: gyvai atpasakotos tenykščio kasdienio gyvenimo detalės, pastoracinio darbo realijos (p. 111–152) priartina atsiminimų skaitytojui to meto Rusijos katalikų bendruomenę. 1892 m. grįžęs į Peterburgą P. Karevičius buvo paskirtas Šv. Kotrynos bažnyčios viceklebonu, ėjo berniukų gimnazijos kapeliono pareigas, nuo 1893 iki 1914, t. y. iki paskyrimo į Žemaičių vyskupų sostą, buvo susijęs su Peterburgo dvasine katalikų seminarija: kaip jos profesorius ir inspektorius, vėliau – dvasios tėvas. Kadangi be pedagoginio darbo, P. Karevičius aktyviai dalyvavo to meto Peterburgo lietuvių bendruomenės

gyvenime, atsiminimų apie šį gyvenimo tarpsnį skyrius yra dėkingas šaltinis tiek katalikų dvasininkijos ugdymo, tiek ir to meto Peterburge gyvenusių lietuvių, latvių katalikų bendruomenių religinės bei visuomeninės veiklos tyrimams (p. 152–201).

Atsiminimų skyrius „Žemaičių vyskupu 1914 05 17 – 1926 03 23“ (p. 202–307) yra itin informatyvus šaltinis ne tik Lietuvos katalikų bažnyčios, Žemaičių vyskupijos raidos analizei, bet ir gera medžiaga to meto Lietuvos politinio gyvenimo peripetijoms nagrinėti, lietuvių–lenkų santykių tematikai ne tik bažnytinėje, bet ir sekuliarioje erdvėje tyrinėti. Mokslinių aspiracijų neturintiems tiek šis, tiek kiti P. Karevičiaus *Atsiminimų* skyriai neabejotinai turėtų padėti geriau suvokti visom prasmėm sudėtingą istorijos laikotarpį.

P. Karevičiaus *Atsiminimuose*, kaip įprasta tokio pobūdžio tekstams, gausu asmenvardžių ir vietovardžių, tad sveikintina, kad rengėjai pasirūpino asmenvardžių (p. 406–417) bei vietovardžių (p. 418–427) rodyklėmis. Apmaudu tik, kad rodyklės šiame leidinyje dažniau klaidina, nei padeda. Aptardami publikacijos rengimo principus, rengėjai nurodė, kad „pavardės paliktos taip, kaip jas vartojo atsiminimų autorius, pataisoma akivaizdūs pavardžių iškraipymai“, čia pat apsidrausdami, jog „ne visur tai pavyko padaryti“ (p. 15). Neaišku, ką rengėjai turėjo omeny, konstatuodami pavardžių iškraipymus P. Karevičiaus tekste, tačiau kai toje pačioje pastraipoje (nekalbant jau apie visą tekstą) vienas asmuo apibūdinamas dviem (ar daugiau) pavardžių formomis, susigaudyti, kas yra kas, nėra lengva (antai, arkivyskupas „Kozlovskis“ čia pat įvardijamas „Kazlausku“ (p. 153), „Losinskis“ sutapatinamas su „Lozinsku“ (p. 176, kuris kitose teksto vietose ir, beje, rodyklėje yra „Lozinskis“). Ir tai, deja, ne vieninteliai pavyzdžiai). Išnašose pateikti rengėjų paaiškinimai (kai kurie jų itin platūs) neabejotinai rodo rengėjus turėjus gana ambicingus siekius identifikuoti visus asmenis, pateikiant apie juos kuo daugiau duomenų. Abejotina, ar prasminga buvo kelti į išnašą vieną ar kitą asmenvardį, jeigu ta pati informacija pateikiama tekste (pvz. nr. 37, 44 ir kt.)? Kita vertus, panašu, kad rašydami paaiškinimus rengėjai perdėm patikliai naudojami enciklopedijomis ir žinytais. Taip Vilniaus vyskupas Adomas Stanislovas Krasinskis rengėjų valia tapo Adomu Pranciškum Krasinskiu (nr. 46, p. 46). Peršasi prielaida, kad pastarąją nuorodą rašydami rengėjai rėmėsi straipsniu iš „Lietuvių enciklopedijos“, kur vyskupo vardai iš tikro yra supainioti⁵. Bet ar vertėjo tą riktą kartoti? Tekste esantys vietovardžiai, nepaisant rengėjų nuostatos juos pateikti pagal dabartinę rašybą (p. 15–16), labai įvairuoja. Prioritetas, kaip ir asmenvardžių atveju, neretai teikiamas keliems to paties vietovardžio variantams („Roma – Rymas“, „Daugpilis – Dinaburgas – „Dvinskas“ ir kt.). Gali būti, kad taip siekta išsaugoti originalaus teksto dvasią, bet, matyt, derėjo tai pažymėti prista-

⁵ R. Krs. [R. K r a s a u s k a s], Krasinskis Adomas Pranciškus, *Lietuvių enciklopedija*, t. 12, South Boston, 1957, p. 540.

tant rengimo principus. Tuo tarpu vietovardžių iškraipymus publikacijoje vargiai galima pateisinti. Antai iki tol buvo žinoma arkivyskupą P. Karevičių mokyklą lankius Paurupėje tuometinėje Kuršo gubernijoje. *Atsiminimų* tekste „Paurupė“ virto „Taurupe“, net nebandant kvestionuoti lietuvių istoriografinėje tradicijoje funkcionuojančio ir su P. Karevičiaus biografija siejamo pavadinimo. Gal ir galima būtų tai priskirti prie korektūros klaidų (kurių nė vienas leidinys neišvengia), bet šiuo atveju apsirikimas ne tik apmaudus, bet ir klaidinantis skaitytoją, nes vietovė pavadinimu „Taurupė“ taip pat yra, tik su publikuojamų *Atsiminimų* autoriaus gyvenimu ji nesusijusi (*Paurupe* – dab. Latvijos Liepojos raj., *Taurupe* – Ogres raj.).

Išsakytos pastabos nenuvertina nei rengėjų triūso, nei juolab pačių *Atsiminimų*. Lietuviškai skaitantys istorikai gavo dar vieną daugeliu atžvilgių unikalų šaltinį, istorija ir iškilių tautos asmenybių gyvenimu besidominčiam lietuvių skaitytojui tai irgi dėmesio verta knyga.

Aldona P r a š m a n t a i t ė